

Eugen Goga – CARTEA FACERII*

Eugen Goga, *Cartea Facerii*, Ed. Minerva, ediție și prefață de Ion Dodu Bălan, 1984, (preia ideile din paginile sintetice ale lui Nae Antonescu din *Eugen Goga*, din *Scriitori uitați*, Ed. Dacia, 1980, fără să-l citeze), dacă nu mă înșel, este singura reeditare de la ediția princeps din 1930. Moartea prematură a scriitorului a făcut ca *Tomul III, Apostolul necunoscut* (titlul sugerează multe) să rămână doar o intenție, un proiect (cf. Nae Antonescu). Din analiza ce va urma sper să se desprindă ideea că romanul merită să fie editat și astăzi.

Subiectul romanului – drama de conștiință cu semnificații naționale a tânărului Andrei Retezeanu – are drept cronotop participarea tânărului regat român la Primul Război Mondial.

Lucrul la roman începe în 1918 (cf. Nae Antonescu). Primele pagini care vor intra în componența viitorului roman sunt găzduite de revista “Țara noastră” în numerele din 1923. *Tomul I* vede lumina tiparului în 1930, *Tomul II* în 1931. Cartea a fost întâmpinată cu elogi superlative, în parte meritate. Un exemplu de astfel de elogi ni-l oferă cronică lui Perpessicius: “*Cartea Facerii* nu se înscrie numai în rândul celor câteva romane de război ale literaturii noastre. Prin concepția ce-i stă la bază, prin proporțiile epice, prin stăpânirea unui vast material, *Cartea Facerii* se așează în rândul celor mai bune romane românești, iar autorul ei, pe aceeași treaptă cu romancierii de compoziție, un Liviu Rebreanu, Ion Agârbiceanu, Cezar Petrescu și Camil Petrescu” (apud Ion Dodu Bălan, loc. cit.). Și Pompiliu Constantinescu are cuvinte de laudă la aresa romanului. Astfel de avânturi critice elogioase sunt temperate de George Călinescu, dar, ca și în alte cazuri, în maniera sa specifică, alunecă în extrema cealaltă. În *Istoria literaturii ...* (ediția 1982, p. 917) îi acordă nici mai mult, nici mai puțin decât zece jumătăți de rânduri: “*Cartea Facerii* [...] este un roman alegoric, refăcând în proporții mai mari și la un alt moment istoric, *Îndreptări* de Duiliu Zamfirescu. Și aici un tânăr aristocrat Andrei Retezeanu se unește cu Maria, fiica unui preot ardelean. Tânărul moare în război. Rămâne după el un copil, simbol al reîmprospătării clasei boierești decăzute din vechiul regat prin sângele sănătos al Ardealului. Observația e superficială, în ton prea moralizator și cu toată naivitatea, romanul nu e al unui scriitor”. Aprecierea “divinului critic” superficială, înfiorător de superficială, anulează pe nedrept nu numai calitățile pe care romanul le are fără tăgadă, ci romanul în totalitatea lui.

Cartea Facerii este în primul rând un roman din război și numai apoi și unul despre război. Prima constatare în urma lecturii este ineditul temei, care dă romanului originalitate, personalitate prin care poate (trebuie!) fi raportat la proza străină inspirată de PRM. Romanul e construit în paradigma parabolei fiului risipitor (Evanghelia după Luca 15, 11-32).

Protagonistul romanului este tânărul boier Andrei Retezeanu crescut, educat, instruit prin străinătăți, în Parisul cosmopolit, aproape antropofag. Consecința acestui stagiu “universal” până la vârsta de 32 de ani a fost dezrădăcinarea și deștărarea tânărului român. Numele personajului nu este aleatoriu. Cartea conține povestea redobândirii conștiinței naționale de către Andrei, a rețării lui.

În secvența din primele pagini ale romanului care rezumă existența eroului în străinătate se aud ecouri de ideologie iorghistă.

Izbucnirea războiului îl obligă pe Andrei să se întoarcă în țară. Este mobilizat și pleacă pe front. Andrei Retezeanu participă la război nu din imboldul unei conștiințe naționale, nu din patriotism (sentimente, deocamdată, străine de el), ci din niște considerente moral-filosofice abstracte, declarate orgolios, patetic: “Eu înfrunt moartea și o caut pentru a-mi potoli setea mea de a mă apropia de înălțimile pe care le-am visat totdeauna și de a-mi potoli foamea mea grozavă de a fi om în accepțiunea întregă a cuvântului.”

Încă o dată, romanul relatează povestea trecerii lui Andrei Retezeanu de la idealul abstract de om universal la omul concret care aparține unei identități naționale bine determinate în spațiu și timp, în contextul istoric al momentului (PRM). În final Andrei își regăsește rădăcinile și se rețără, reconstruindu-și CASA pierdută, dându-și obolul de jefă. Prin povestea despre Andrei Retezeanu, scriitorul prezintă și **facerea** României Mari, a țării în hotarele ei natural-istorice.

Scenariul epic, cu structură de parabolă e punctat în trei rânduri de minibasmul despre “apa cumpănită” spus lui Anrei de țăranul-ostaș Piperea. Secvența respectivă e prea frumoasă în rostirea țăranului și prea încărcată de înțelesuri pentru a trece peste ea: “—Păi, cum să vă spun, domnule locotenent? Așa povestesc oamenii proști. Babele și bătrânii. Este la noi un izvor de munte. Răsare dintr-un jgheab grozav, cât turnul bisericii. A spart stânca cum tot cade el, de când o fi tot căzând. Și-a făcut un fel de pat în care se sprijinește apa, până să se dea jos în vale. Lumea îi zice apa cumpănită [...] Așa ne-am pomenit. Apa cumpănită. Bună apă. Te taie la ficiți când o bei. Nu este om care să treacă pe acolo și să nu se oprească. Îi trage o dușcă și merge înainte [...]. Zice că Făt-Frumos ar fi trecut odată pe acolo. Nu știu ce umbla și căuta. Era blestemat să nu găsească. Venea de ani de zile, de pe drumuri neumbrate. Îmbătrânise săracu. Era slab și zdrențos. Se scofălcise, se împutinase și trăgea de moarte. Și calul i se prăpădise. Din geamite armăsar întraripat, se făcuse un fel de mârtoagă bleagă și cocoșată. Nu-l mai țineau chingile. Șeaua i se răsturna pe coadă și capul îi cădea în pământ. Abia mai răsufla. I se vedea printre coaste, cum se lupta să ia duh. Și izvorul cădea de sus [...]. Făt-Frumos s-a oprit, s-a uitat lung și s-a gândit: să mai bea, să nu mai bea? Tot atâta-i era. Credea că s-a isprăvit cu el. Dar totuși a băut. Mai mult din obicei. S-a aplecat deasupra apei și a sorbit de două-trei ori. Și-a șters mustățile cu mâneca cămășii și a împins și gloaba să bea. Nu prea vrea. I-a băgat el botul în apă. I-a tras un picior în burtă și l-a împins la bunătate. N-a apucat să înghită calul câteva guri și a și început să dea din coadă. Făt-Frumos s-a minunat. S-a pipăit. Parcă învia și el. S-a uitat în oglinda apei. Parcă întinerea. Tii, drăcia dracului! S-a întors spre cal! Calul a prins să necheze. Ce să vă mai spun, domnule locotenent, cât ai bate din palme, fermecați, și om și cal, au crescut, vorba aceea, ca din apă, s-au ridicat, s-au înălțat, frumoși și voinici, ca mai înainte, ori chiar mai abitir decât înainte. Au stat o vreme la chibzuit amândoi și s-au luminat la cap, s-au înfrățit iar și au plecat în treaba lor, ca două săgeți vrăjite, spre ținta ce-și aleseseră și care le era sortită de Dumnezeu.” Parabola fiului risipitor și basmul despre apa cumpănită își dau întâlnire în romanul lui Eugen Goga pentru a-și completa înțelesurile.

În prefața la ediția romanului din 1984, Ion dođu Bălan susține că “Eugen Goga, ca și Cezar Petrescu în *Întunecare* tinde spre realizarea unei fresce a societății românești”. Personal mă îndoiesc de această “intenție”. Dacă a existat, ea nu s-a concretizat în ceva valoric. Neîmplinirea e sesizată chiar și de prefațator, dar explicată socio-ideologic, așa cum îi permitea anul 1984! Or, cauzele sunt altele. În primul rând însăși tema al cărei specific l-am subliniat la început nu se preta la frescă. Nici structura epică n-a fost gândită în ideea de frescă, ea având câteva fisuri care contravin caracterului de frescă: narațiunea are câteva fire epice secundare care anevoie se leagă de firul epic central, destinul lui Andrei. De exemplu: spațiul prea amplu acordat tribulațiilor biografice, sentimentale și ideologice ale contelui rus Cernomorskii sau paginile despre *criza* de moment a Annei-Marie, chiar dacă îi putem găsi o semnificație subterană; chiar și o parte din paginile despre întâlnirile amoroase ale lui Andrei cu Ana, când, între două îmbrățișări și săruturi, cei doi “disertează” prea mult pe probleme de psihologie și morală; de asemenea nu se integrează suficient în tema romanului acele numeroase pagini eseistice despre etnopsihologia popoarelor, despre artă, civilizație, iar în aceste pagini dialogurile devin tirade docte. În final să mai spun că într-o frescă sunt obligatorii aspectele socio-economice și politice care să sugereze imaginea unei societăți aflată și într-un moment dramatic cum este războiul.

Romanul e populat de numeroase personaje, unele chiar pitorești, structura lor sufletească fiind bine motivată, după remarca lui Pompiliu Constantinescu. Prin raportare la ele, Andrei Retezeanu se definește. Și reciproca este valabilă.

Din perspectiva tezei romanului și din cea a caracterelor, personajele pot fi grupate în: reprezentanți ai vechii societăți și reprezentanți ai noii generații; în reprezentanți ai poporului și străinii. Pe criteriul poziționării față de război personajele s-ar mai putea grupa în ostași și civili. Indiferent de clasificările propuse și de prezența lor în acțiunea romanului, totdeauna în prim-plan se se află Andrei Retezeanu.

În creionarea personajelor scriitorul îmbină criteriul social-moral cu cel psihico-etnic. Sinteza acestor criterii nu se realizează totdeauna, mai ales în cazul *străinilor*. În cazul acestora portretul propriu-zis, oricum rezumativ, alunecă în disertație etnopsihologică aducându-se în discuție mituri,

credințe religioase, opere de artă (cu predilecție arhitectura bisericilor). Aceste disertații au un efect negativ și asupra epicului.

Andrei Retezeanu e pus într-o cvadruplă relație: cu familia, cu străinii (francezul Lassarde, rusul Cernomorskii, Harry Grumberg care cetățean român gândește tot ca evreu), cu țăranii-ostași, cu cele trei femei (Anne-Marie, Ana, Maria).

Familia (mama Smărăndița, tante Carolița, unchiul Soroceanu cu soția și fiica Anne-Marie) îl primește pe Andrei, la întoarcerea din Franța, cu mare bucurie. Membrii familiei îl copleșesc cu dragoste lor, aproape de sufocare. Toți îl adoră și îl admiră, dar fără să intuiască și să înțeleagă frământările lui sufletești, neliniștile și căutările lui de conștiință. Dragostea și grija pentru Andrei, lasă naratorul să se înțeleagă, sunt mai mult grija lor de perpetuare biologică și socială ca urmași ai boierimii de neam.

Andrei își iubește familia, dar treptat se desparte de modul ei de viață și de gândire.

Coana Smărăndița și tante Carolița trăiesc la timpul trecut. Cele două boeroaice sentimentale cred că Andrei rămăsese tot copilul răsfățat de acum treizeci de ani, “ușor de îndrumat”. Numele celor două cucoane din *belle-epoque* este desuet. Boierul Soroceanu din aceeași epocă și-a consumat viața “între o partidă de cărți, o aventură galantă și o masă bună.” Și în refugiu, familiile boierești își aveau “*five o'clock*”, găzduiesc întâlniri ale *high-life*-ului românesc refugiat la Iași. Ieșit din coalescență, Andrei participă la una din aceste întâlniri. Privind la societatea adunată, la dansul perechilor, Andrei gândește, ne spune naratorul: “Se uită visător la perechile ce se învârtteau. Mâini, picioare, ochi, buze, își făceau datoria. Nimic nu trăia în veselie în jurul lui. Nimic nu lega aceste părți de trupuri în horă. Un plâns dureros părea că picură din tavan lacrimi nevăzute peste bielele ființe, ce se frământau, jucau și râdeau, ca să nu se disipească într-o clipă, asemenea unor jucării de copil bolnav. Avea o impresie pe care o avuse de multe ori și în alte părți [...] Aceeași mască.” Priveliștea i-a trezit scârbă. A plecat “ca mânat de vijelie” spre casă, repetând în gând: “Ce minciuni ... Ce minciuni ... Ce minciuni ... [...] grăbindu-și pașii, ca gonit de amenințarea unei mari remușcări.”

Scena pune în relief, prin contrast, dramatica lume interioară a lui Andrei și exemplaritatea jertfei de pe front a țăranului-ostaș. Treptat, remușcărilor au urmări asupra deșezărilor. Ilustrativ în acest sens este schimbul de replici cu mama sa:

—Da, mă simt bine, a zis Andrei. Vorbeam cu Piperea. Mi-a spus o poveste. Mi-e drag de el. Cred că și el ține la mine. Ne-am legat unul de altul. E deștept și are multă culoare. [...] Mă gândeam tocmai, acum, că numai cu țăranii aceștia m-am ales, de când sunt în țară.

—A, țăranii noștri sunt admirabili, a zis coana Smărăndița, eu îi iubesc foarte mult.

Andrei râse.

Nu așa cum crezi tu, mamă. Eu îi văd altfel. Voi v-ați uitat la ei prin *lorion*, din depărtare când erau la horă ori prin lanurile de grâu. I-ați apreciat pitorescul. Eu nu mă încânt prea mult de partea lor spectaculoasă. Sunt murdari, săraci, sunt plini de boli, sunt îndobitociți de mizerii. Trag în jug ca vitele. [...] I-am văzut în război de aproape. Dar au un suflet și au credințele lor. Numai ei pot fi reprezentativi. Ceilalți sunt oribili fără să fi trăit vreodată. Iar negustoria, cum spune tante Carolița, târgoveții, elita nouă, e îngrozitoare. Aceștia au schimonosit fizionomia morală a țării. [...] Nu cred în nimic. N-au nici un Dumnezeu. Sunt goi și satisfăcuți de progresul lor. [...] E uimitor cum și-au însușit de repede toate teoriile materialiste [pragmatice] ale filosofiilor apusene. Le prind ca maimuțele și ronțăie la ele de dimineața până seara. Le și aplică, cu o cruzime bestială [...] Se îmbracă în ele și oficiază ca niște preoți. Au parlament, spicheri și miniștrii, au instituții, au academie, de toate au. Și le-au făcut în pripă [...]. Țăranii sunt singurii de care m-am putut apropia. Foarte greu, e adevărat. Până să spargi bezna din jurul lor, îți trebuie vreme. Mai ales pentru un înstrăinat ca mine. [...] Voi nu-i puteți cunoaște. Ați vorbit o vreme slavonește, pe urmă grecește și acum franțuzește. Nu le-ați vorbit limba. Eu am învățat-o.”

Anderi ține mamei sale o adevărată lecție de științe sociale și de patriotism. În tirada lui se aud ecouri din Eminescu, Maiorescu, Iorga.

Imaginea țăranului-ostaș este una realistă. În gândurile, vorbele, comportamentul lui, Andrei descoperă dragostea lui pătimașă pentru pământ, pentru țară. În tranșee sub explozia obuzelor dușmane “Se lipeau de scoarța neagră a țării, se înveleau cu ea și nu se mișcau. O tragică putere [...] îi lega de glie, o putere de dincolo de moarte, venită de peste veacuri, din strămoși.”

Paginile despre luptele și comportamentul țăranului-ostaș au drept cheag evocativ motivul pământului: “Focul artileriei dușmane creștea [...] Vasilescu nici nu clipea din ochi. I părea că lupta nici nu se mai da împotriva lui și a oamenilor lui, ci împotriva pământului de care se înlănțuise regimentul. Fiecare cot din acest pământ era scurmat cu ură înverșunată, sfărmat în bucăți, plesnit cu bici de foc și bătut pentru credința lui către aceia cari l-au arat și l-au semănat până acum. [...] Tunurile dușmane puteau să urla mânioase, împroșcând oțele aprinse, căci ei nu se mișcau din loc. Pitiți prin tranșee, cu trupurile înfipite în pământ și cu sufletele alungate în cer, ei își îndeplineau datoria. Moartea [...] nu-i putea scoate din negura nemuririi lor.”

Sumare, portretele sunt, totuși, expresive. În creionarea lor scriitorul îmbină elementul de portret fizic cu cei psihologic. Din rândul acestor personaje se desprind câteva chipuri.

Piperea, bucătarul regimentului, apoi, ordonanța lui Andrei, e “Mic și ațos, cu ochii negrii, inteligenți, acest țăran din Muscel, trecut de patruzeci de ani, era cel mai bătrân soldat din regiment. Pe fața lui smeadă necazurile își scriseseră urmele prea devreme. Avea însă o lumină tânără în priviri.” În timpul unei lupte un obuz l-a rănit. O întrebare nu-i da pace lui Andrei: “Ce l-a îndemnat pe acest bucătar să pună mâna pe armă? Ce vrajă a putut să-l îndemne spre moarte? La întrebarea “Dar tu ce lipsă aveai să tragi?” Piperea răspunde: “De, păcatele mele, domnule locotenent. Mă gândeam și eu la Stanca mea. Era să zică că-s un nebeznic, dacă nu pățeam și eu ceva în război. Nu mă mai primea în pat, să trăiți.” Felul șugubăț de a vorbi ori de a răspunde la întrebări al țăranilor-ostași l-a neliniștit pe Andrei de câte ori încerca să se apropie de oamenii aflați sub comanda sa. În procesul lui de renaștere, Piperea îi devine model și sprijin moral.

Ghiță Negăilă, consătean cu Piperea, este un alt țăran-ostaș care îl impresionează pe Andrei prin teama ancenstrală și firească a omului în fața morții. Înaintea fiecărei lupte, Negăilă îi înmâna lui Piperea o *pungă* și o scrisoare rugându-l să le ducă femeii sale.

Piperea era sărac. Negăilă era feciorul celui mai bogat țăran din sat. Cei doi nu se prea înțelegeau, nici când erau flăcăi, nici mai târziu. Abia de când milităresc împreună s-au mai apropiat unul de celălalt. Prin notarea evoluției relațiilor dintre cei doi, romancierul formulează o morală: la mari încercări oamenii se regăsesc dincolo de orice bariere, își descoperă omenia; în viață contează valoarea umană.

Imaginea de cuplu a celor doi consăteni camarazi este abil realizată de scriitor. Să fi avut el în minte protagoniștii din *Răfuiala* și *Hora morții*, nuvelele lui Liviu Rebreanu? Probabil.

Din categoria țăranilor-ostași, figura cea mai impunătoare și cu rol important în devenirea *noului* Andrei Retezeanu este Vasilescu, superiorul său militar. Acesta este fiu de clăcaș, mândru până la orgoliu de blazonul său de țăran. Este un fiu al pământului ca toți ceilalți ostași de sub comanda lui. Era de o neistovită energie și avea un spirit de disciplină pe care știa să-l impună subordonanților fără morga cazonă. Este un admirabil soldat, ofițer și comandant. Deși aspru, este iubit de soldați. Alături de ei în lupte știe să le insufle dragostea pentru pământul strămoșesc, curajul și spiritul de sacrificiu. Andrei își interiorizează modelul. Rănit este evacuat la spitalul din Sinaia. Aflat aici așteptând imbarcarea regimentului în trenul cu destinația cazarma din București pentru refacere, întâlnește pe Anne-Marie și pe mama ei aflate în misiune de caritate a Cricii Roșii. Împreună vizitează spitalul. Luat prin surprindere de un tânăr doctor, Andrei acceptă să-l viziteze pe Vasilescu. Aflat în fața comandantului său, Andrei descoperă uimit că din ochii, odinioară atât de întunecoși ai lui Vasilescu, porneau însă două raze de lumină care îi devăluiau sufletul de om. Întâlnirea marchează momentul când animozitățile dintre ei dispar făcând loc unei mari și sincere prietenii.

Portretul lui Vasilescu are urme de tezism. El urăște înalta societate și cuibul ei, Bucureștiul, sursa tuturor relelor din țară (cf. Ion Dodu Bălan). Într-o discuție îi spune lui Andrei: “Luptele noastre istorice s-au dat fie pentru a păstra Dunărea, fie pentru a păstra munții. Bucureștii sunt o

noutate atipică. Ce să păstrăm din el? ... Afară de d-ta și de alți vreo câțiva, țărani ăștia, care mor pe aici, urâsc Bucureștii. Din București li se trag toate belelele, toate birurile și toate nedreptățile.”

După coalescență, Andrei se reîntoarce la regimentul staționat în București. În curtea cazarmei îl întâlnește pe Vasilescu alături de o femeie în vârstă. Portretul femeii, făcut de narator cu ochii lui Andrei, este de o frumusețe gravă: “Bătrâna cu care povestea locotenentul era mama lui. Venise din Ialomița ca să-l vadă. Pe fața ei scrijelată își tăia suferința în lung și în lat toate brazdele de plug adânc. Ochii îi străluceau de plăcere. Ori de câte ori îl saluta cineva pe Vasilescu, ea se îndrepta de spate și mulțumea amabil, trăgând satisfăcută și asupra-și o parte din cinstea ce i se cuvenea fiului său. Așa i-a mulțumit și lui Retezeanu, care i-a repetat salutul zâmbind.” Imaginea emană demnitate și noblețe înnăscute, mândrie și dragoste de mamă. Fără insistență inutilă asupra înfățișării și gesturile femeii, această unică apariție este suficientă pentru a face din personaj un simbol al țării. Câtă deosebire între *mama fără nume* și mama Smărăndița și *tante* Carolița!

Sentimentul datoriei față de țară și ideea unui ideal național îi unesc pe toți aceștia. Văleanu, preotul transilvan venit la Andrei pentru a facilita înrolarea fiului său Traian în armata țării îi spune: “—Multe ne-au putut și ne poate despărți pe noi, dar sentimentul datoriei îl avem în aceeași măsură și acesta ne unește dragă domnule locotenent, vorbele preotului, “Un om trecut de cincizeci de ani. Înalt, bine legat, cu părul creț și negru revărsat peste un frumos cap sănătos, cu barba tunsă îngrijit”, rezumă o întregă istorie românească.

Devenirea noului Andrei Retezeanu e marcată și de trei femei: Anne-Marie (prietenia), Ana (erosul), Maria Văleanu (iubirea). De remarcat că cele trei ipostaze ale feminătății nu se completează, ci reprezintă trei trepte din drumul psihic-afectiv al bărbatului, parte intinsecă a greului drum al redobândirii identității, al regăsirii de sine.

Prima apariție în scenariul epic a Annei-Marie este prilejuită de întâlnirea cu Andrei la Sinaia. Naratorul relatează constatările acestuia, surprins de apariția ei neașteptată: “Retezeanu a strâns-o în brațe și a sărutat-o. Dintre toate rudele ea singură îl însenina. Anne-Marie, deși se dezvoltase cu o precece meridională, își păstrase încă toată frăgezimea copilărească și mai ales își păstrase curata veselie a unui clopoțel de argint. Când râdea ea, totdeauna cu gura plină și din adâncul pieptului, zguduindu-și sânii tari, Retezeanu, orice ar fi avut pe suflet, nu putea să nu râdă și el. Când pleca ochii și-și potrivea buzele a supărare, trebuia să o mângâie pe frunte, să-i arunce o glumă prietenoasă.” Anne-Marie e întruchiparea tinereții care dăruiește celor din jur zâmbete și voie bună, bucuria vieții. Portretul este dezvoltat și adâncit de narator prin ochii francezului Lassarde, viitorul soț: “Nu era atât de frumoasă, nici atât de spirituală și nici atât de fragedă, încât să fi putut zice că nu mai întâlnește una ca ea. Ceea ce nu mai întâlnește el, era libertatea ei de simțire, de gândire și de mișcare. *Era un izvor curat și orice ar fi putut trece peste ea, fără să-i tulbure limpiditatea veșnic triumfătoare ...*” (Ceea ce am subliniat exprimă o intuiție a lui Lassarde ce va fi confirmată ulterior). Această icoană a tinereții, senină și tonică, pentru un moment scurt, este tulburată de o criză sentimentală. La un moment dat, Anne-Marie e fascinată de rusul Cernomorskii (atenție la nume). Sub puterea unei nebuloase psihice inconștiente, Anne-Marie ajunge în camera de hotel a rusului. Cu un ultim și suprem efort de trezire se smulge din brațele amantului “visului mincinos” și părăsește camera coborând “scările în fugă” și “a străbătut piața fără să-și dea seama încotro apucă.” Depășind criza Anne-Marie se regăsește definitiv în statutul de soție a francezului Lassarde. *Las alora plăcerii descifrării parabolei.*

Ana este fiica unui “arhibogat” moșier. Mariajul ei cu Patrîdi, medic, profesor universitar, rătăcit în politică, e doar pe hârtie. Fiecare își are viața lui privată. Tacit *societatea* Smărăndiței, Coraliței și Soroceanu acceptă situația. Pe Ana, Andrei o cunoaște de la revenirea în țară. O cucerește nu din iubire, ci din orgoliu bărbătesc: “N-o iubea nici pe ea, cum n-a iubit nici pe alta, dar a supus-o pentru plăcerea de a o avea, cucerind astfel, într-un timp scurt, celebritatea cuvenită printre fanții capitalei.” În cei doi ani de relație, Afrodita Pandemiană a pus stăpânire pe trupul, nu pe sufletul lui. Pe măsură ce va fi stăpânit tot mai tare de imaginea Mariei, relația lui cu Ana se destramă. În *Epilogul* romanului scriitorul o salvează făcând din ea un fel de Maria Magdalena.

Adevărata iubire, Andrei o descoperă în Maria, fiica preotului ardelean Vălean. Familia acestuia e salvată de amenințarea armatei chezaro-crăiești de către Andei aducând-o în țară, odată

cu retragerea de la Porumbacu, și dată în îngrijirea mamei. Maria va avea rolul major în rețărarea lui Retezeanu. Cu Andrei rănit, mama și Maria, împreună cu “valetul” Nicolae și ordonanța Piperea se refugiază la Iași. Maria “Șade alături de Andrei și-l veghează [...] albă, pură, îngerească, cu desăvârșire spiritualizată. Andrei delirează rostind: “*Angele* (s.n.) sărută-mă, Angele ... “. Maria a stat o clipă în cumpănă, dar “o lumină internă i-a străbătut mintea. [...], hotărâtă s-a aplecat asupra lui și strângându-și în buze toată castitatea, cu ochii închiși, înfiorată l-a sărutat [...] Andrei ca prin farmec, s-a liniștit. S-a uitat lung la Maria, i-a prins mâna și i-a strâns-o cu căldură.” Andrei a fost readus la viață pentru a-și împlini destinul. Prin iubirea pentru Maria și căsătoria cu ea, din care se naște un prunc, Andrei și-a redobândit identitatea de om, bărbat și de român. Iubirea celor doi s-a plămădit greu și cu răbdare, ca și Marea Unire. Și dacă avem în vedere și simbolistica numelui, atunci toată povestea lor de iubire și unire este o parabolă, nu chiar facilă cum o consideră Călinescu. De asemenea remarcăm că mărturisirea reciprocă a dragostei se face prin parafrizarea biblicei *Cântarea Cântărilor*. Maria nu-l putea iubi pe Andrei decât “așa cum iubește brazda plugul care o sfâșie și o face susceptibilă de roadă.” Maria cea frumoasă și iubitoare prin simțire, ținută, gestică e un simbol. Referindu-se la ea, coana Smărăndița rostește pentru prima și ultima oară un adevăr: “Da, e adevărat. Ardelencele au linii rotunde în obraz și linii drepte în viață, noi avem linii drepte în obraz și ... “. În Maria imaginată de scriitor se întâlnește, într-o relație armonioasă, Gaia mitologică cu Maria creștină.

În creionarea personajelor din categoria străinilor, scriitorul îmbină criteriul moral cu cel etnic. Intenția de ai face exponențiali nu se împlinește integral. Principala cauză a eșecului este înlocuirea portretisticii propriu-zise cu indivizi care disertează pe probleme de etnopsihologie. În discuțiile lor, în care mereu e prezent cotrapunctic cu opinii și Andrei, sunt caracterizate popoare, culturi, civilizații. Aceste pagini eseistice interesante în sine, afectează prea mult narațiunea romanului.

Primul dintre “străini” care apare în scenariul epic este evreul Harry Grumberg. Între acesta și Andrei există, pentru început și până la un punct, o relație de apropiere intelectuală și înțelegere sufletească. Cei doi sunt niște înstrăinați, chiar dacă din alte motive. Herry este furierul regimentului, în viața civilă anticar ca și părintele său, și redactor la un ziar socialist din București. Se caracterizează prin ținuta intelectuală, dar ca structură psihică și conștiință e o ființă întortocheată. Are o curiozitate, uneori chiar dubioasă. Nu întâmplător eșuează în bolșevism, devenind foarte radical în numele respectivei ideologii. Suferă ca evreu și ca socialist. În câteva împrejurări între Andrei și Harry au loc schimburi de opinii semnificative pentru definirea lor. De exemplu, la afirmația lui Harry: “Sondele seamănă intra-devăr cu dumneavoastră ca niște surori cu un frate [...] ele sunt făcute de străini cum și dumneavoastră sunteți făcut la Paris – dumneavoastră și sondele singurii reprezentanți ai civilizației în țara asta”, Andrei îi dă o replică ce nu poate fi trecută cu vederea: “Da, e adevărat, dar eu și petrolul ne-am născut din pământul acestei țări. Fabricația va fi străină, dar materia primă e autohtonă.” Herry gândește ca un străin în țara în care s-a refugiat din cauza prigoanei antisemite și care i-a acordat cetățenia. Își va găsi “adevărata” chemare prin aderare la bolșevismul din țara care l-a prigonit. După dezertarea din armata română ajunge mare agitator revoluționar în sânul soldaților ruși din Iași bolșevizați. La întrunirea ce are loc la *Socola* (s.n.) agitatorul vociferează: “revoluția nu va trăi, decât dacă vom aprinde-o pe întregul pământ ca să arză cu vâlvătaie, perfăcând în cenușe întreaga moștenire pe care ne-au lăsat-o trecutul ca un blestem.” Delirul revoluționar cuprinde pe mujicii prezenți la întrunire. În delirul dezlănțuit contele rus Cernomorskii este linșat, Acesta nu putea avea un alt sfârșit. Harry va găsi adăpost dincolo de Nistru, în Rusia de unde s-a refugiat. Dar până când?!

Romancierul, probabil, a vrut să facă din evreul Harry Grumberg un personaj complex, dar n-a reușit din varii motive.

Contele rus Cernomorskii, obligatoriu ofițer în armata țaristă, rămâne important mai mult pentru rolul său de interlocutor în discuțiile pe teme de etnopsihologie din paginile eseistice ale romanului. Vrând să facă din el un exemplar al specificului slav, scriitorul insistă cam mult pe ideile lui despre sfințenie, jefă, durere, Maica Maria. Destul de nebulos în gândire și comportament cade

până la urmă victimă mujicilor săi revoluționari. Singura lui calitate este de a se face agreat în societate fiind în aceeași măsură și periculos.

O întruchipare a unui specific național, în viziunea autorului, este și Jean, fiul baronului Lassarde, în familia căruia, în perioada paraziană, Andrei a petrecut multe momente plăcute, având iluzia că este un fiu adoptiv al Franței. Din acea vreme, Andrei rămâne doar cu amintirea unei prieteni. Jean Lassarde, ca și Andrei, e “dospit de civilizație”, dar nu are, totuși, sentimentul acestuia de “*greață*”. Andrei vede în prietenul său Franța. După doi ani de despărțire cei doi se reîntâlnesc pe pământ românesc. Lassarde vine în România ca membru al Misiunii Militare în România. Într-un final se va căsători cu Anne-Marie și rămâne în România. În felul acesta se *primenește* și el. În perspectiva ideologică a romanului evenimentul e simbolic. În viziunea scriitorului, tânărul baron francez este opusul contelui rus Cernomorskii.

În comparație cu *străinii* Andrei este total diferit. E de o inteligență scilipitoare dublată de sensibilitate artistică deosebită și chiar de o intuiție a firii omenești. Față de Harry este mult mai rațional și obiectiv; față de rus e mai ordonat și profund în gândire și idei, iar față de Jean e ceva mai cald sufletește, mai sensibil.

Nucleul tematic al romanului, simbolic intitulat *Cartea Facerii* este destinul lui Andrei Retezeanu din momentul revenirii în țară. În primele pagini ale cărții aflat pe front revede cu mintea timpul trăit în Parisul cosmopolit unde și-a modelat ființa. Aici îl găsește izbucnirea Primului Război Mondial. La masa de despărțire, Jean, amicul său, urmând să plece pe front, bătrânul baron Lassarde se adresează lui Andrei (mai mult gândește pentru sine): “—Ce să-i fac? Ce pot să fac? Dacă eram eu n-aș fi făcut tot așa? Altfel ce-ar fi zis aceștia de pe pereți? [...]. Și-acum ce faci dumneata, iubite tinere? Ceva face țara dumnitale?” Întrebările bătrânului baron sunt *click*-ul care pune în mișcare conștiința și sufletul lui Andrei. În drum spre hotel simte că Parisul răscolit de febra patriotică îi este ostil. Descoperă că în Parisul cosmopolit și democrat, care i-a oferit oportunități de trai și formare este totuși un străin. Ajuns în camera de hotel l-a apucat un plâns nervos “și atunci prin ceața lacrimilor aprinse, coborât din adâncurile tainice ale sângelui, într-un colț s-a arătat sfios și potolit cu ochiul clar și fruntea senină, bătrânul prieten al lui Petru cel Mare al Rusiei, exilatul lui strămoș, moldovean, tristul prinț cărturar, Dimitrie Cantemir. Avea un zâmbet bun în jurul gurii. Parcă îi zicea cu blândețe: «Ești trist? Haidem acasă! Vremuri mari, vremuri grele sunt acum. Se zguduie stâlpii pământului. Trebuie să ai rădăcini zdravene ca să te ții. Haidem acasă, nepoate. Iaca îmi strâng și eu oscioarele înstrăinate și mă întorc pe moșia mea»”. A doua zi, Andrei a luat trenul spre casă. Și aici se consideră un străin, iar în spate simțea încă “piciorul bine potrivit în spate, picior ager de francez.” Pe front e stăpânit de un sentiment de dispreț față de țărani-ostași și în același timp simte răceala acestora față de el; animozități reciproce există între el (boierul) și superiorul său militar, Vasilescu (fiu de clăcaș). Aceste relații tensionate, de respingere reciprocă, nu se motivează grosier prin “lupta de clasă” după cum insinuează Ion Dodu Bălan în prefața la ediția din 1984. Cauzele sunt complexe și contradictorii ele conținând un amestec de inconștient și conștient. În primul rând cel “dospit de civilizația” Apusului e aproape oripilat de nivelul de civilizație socială la care se găsea societatea românească în momentul întoarcerii sale în țară. Pe Andrei îl înspăimântă prăpastia socială dintre popor și clasa superpusă și spoiala de civilizație a acesteia. Aceste constatări și trăiri se grefează pe firea lui sensibilă și rafinată și pe temeistica lui cultură.

Drumul greu în regăsirea “rădăcinilor zdravene” este jalonat de câteva momente nodale. În paginile care evocă luptele de pe Argeș există o imagine deosebită pentru simbolistica ei, pe care, pur și simplu, Andrei o *inspiră*. E imaginea bătrânului țaran ieșit pe malul râului, între cele două fronturi. În jurul lui “tunurile urlau marele colocviu al morții [...]”. Omul era “ca un stejar sur, arhisecular [...] Cum nu se clintea din loc, părea că are rădăcinile sfredelite până în măruntaiele pământului, vârtoase și pline de sevă.” Ceea ce vede Andrei este realitate sau proiecție a inconștientului său? Oricum, în context imaginea e una de premoniție, o revelație pe care, rănit în luptă o are. Rănit “Zăcea într-o caldă toropeală. Suvițele de sânge ce curgeau din el, parcă-l împleteau ca niște funii groase. Îl legau. Îl fereceau de pământ. Nici o durere nu avea. Dimpotrivă, simțea o nesfârșită blândețe, o pace de apostol [...]. Cu cât îl strângeau mai mult funiile, cu atât se

lipea mai mult de pământ [...]. Apoi i s-a părut că totul se preface. Nu erau funii șuvițele lui de sânge. Erau rădăcini [...] Iar din ele, din el, se ridica un stejar imens de două mii de ani, care umbrea cu crengile lui vaste Carpații și țărnișele mării.”

Fiul rădăcitor s-a întors acasă. Urmează, acum, să și-o fortifice. Primul pas în consolidarea casei este înlăturarea barierelor ce-l despart de camarazii săi, de țărani-ostași pe care îi avea sub comandă. Momentul nu este punctual, ci unul procesual pe durata evenimentelor ce vor urma. În procesualitatea aceasta rol de catalizator îl are basmul despre “apa cumpănită” pe care Piperea i-l spune. Tot un catalizator puternic în drumul său de renaștere îl are iubirea pentru Maria, de care devine conștient încet-încet. Punctul de plecare al acestei conștientizări este sărutul-vraja pe care rănitul Andrei îl primește de la Maria în postura de *infirmieră*. *Noua casă* se împlinește prin căsătoria celor doi. Dar, ca în balada populară, noua construcție, trainică și frumoasă, cere jertfă. După consfințirea religioasă a *unirii* celor doi, Andrei se reîntoarce pe front. Cade pe câmpul de luptă de la Mărășești. În fruntea copaniei pornește la atac. Țâșnește din tranșee simțind “în vine toată patima clipei” și “îndărătnicit de voința de a ajunge sus și fulgerat în suflet de lumina culmei spre care țintea. [...] A pătruns cel dintâi pe creastă și a căzut ca un credincios în față. Un glonț l-a făcut să cadă, străpungându-i inima ce-i palpita zorită, ca o lume nouă, asupra căreia Duhul Sfânt s-a coborât creator [...]. A căzut fără să aibă conștiința că moare, simțind adânc prelungirea lui peste veacuri. Înainte de a închide ochii, a putut să mai vadă o dată soarele, care, după o zi atât de trudnică, aprindea dincolo de munți [...] făcliile.” Fiul risipitor întors acasă a săvârșit actul suprem al jertfei. Pământul i-a primit trupul și cerul sufletul.

Acasă, Maria naște pruncul lui Andrei. “Acesta e Mesia care va veni” zice Ana lui Patridi, [...] tu știi ce spune *Biblia* în *Cartea Facerii*: «La început a fost Cuvântul ... Logosul» ... [...] Andrei era un cuvânt mare, dintr-un mare început.”

Copilul lui Andrei și al Mariei este simbolul continuității neanului și al României Mari care s-a făcut.

Față de romanele PRM din literatura noastră și cea străină *Cartea Facerii* a lui Eugen Goga, se distinge prin originalitatea temei și prin modul conectării ei la evenimentul istoric.

Cu toate că nu este un roman despre război precum *Focul*, *Cruci de lemn*, *Pe frontul de vest nimic nou*, totuși conține pagini despre război, pagini veridice, care descriu luptele de pe front, dar spre deosebire de autorii romanelor menționate, Eugen Goga nu alunecă spre realismul dur, vecin cu naturalismul pe care autorii romanelor menționate l-au preferat în descrierea infernului frontului.

Prin problema căutării identității, romanul lui Eugen Goga vine în atingere cu *Pădurea spânzuraților*, dar din cauza substratului ideologic-patriotic, din fericire bine strunit și acoperit estetic, nu se deschide spre metafizica religioasă ca romanul lui Liviu Rebreanu. Andrei Retezeanu își redobândește identitatea de Român, Apostol Bologa pe cea de Om.

Istoria și sufletul literaturii, de multe ori, lucrează subtil, subteran. Nu se poate vorbi de influențe, dar *Carte Facerii* și *Întunecare* au ceva puncte comune (paginile despre front, portretul unor personaje) diferența făcând-o tonul și aria de cuprindere a acelor pagini. Având în vedere că Andrei Retezeanu trăiește o dramă, că se află într-o permanentă căutare și construcție de sine, având în vedere modul de raportare a protagonistului la cei din jur, la societate, și, chiar ținuta intelectuală, pot considera pe eroul romanului lui Eugen Goga *schiza primitivă* a viitorului Ștefan Gheorghidiu, personajul lui Camil Petrescu din *Ultima noapte ...*

Cartea Facerii e un roman cu mari urcușuri, dar și coborâșuri de același fel. E un roman tezig, dar în sensul pozitiv în expunerea argumentată a unei idei, ea fiind acoperită literar-estetic. Merită un loc în raftul bibliotecii.

*Prezentele pagini fac parte din *Addenda* la studiul *DE LA CLOPOT LA CUPOLĂ – Pădurea spânzuraților*, I Proza românească a PRM.